

Megjegyzések Dacia meghódításának történetéhez.

A daciai foglalás kérdésével foglalkozók általában két nagy hibába estek majdnem valamennyien. Cichorius a Trajanus oszlopának domború műveit ismertető művében fekteti le azokat a téves nézeteket, melyekből azután a hódítás kérdésével foglalkozók táplálkoznak.

Az egyik hiba az, hogy Trajanus második háborújával befejezettek vették az egész terület meghódítását annyira, hogy szerintük csak a tartományi berendezkedés maradt még hátra.¹ Nyilvánvalóan téves alap, melyen csak téves állítások sorozatát lehet elérni. Alább lesz módunkban részletesen indokolni állításunkat. Most csak annyit bocsásunk előre, hogy Dacia meghódítása lépésről-lépésre való előnyomulással történt. Ezt bizonyítja az, hogy hasonló esettel állunk szemben Germániában és Rhaetiában. Ott bebizonyítható, hogy *melyik lépést mikor tették meg*. Nálunk csak az alapelv érvényesülése kétségtelen. Az egyes előrelépések határait és idejét mindenütt nem tudjuk kimutatni. Legalább is nem olyan határozottsággal, hogy az tudományos bizonyosságnak volna vehető.

Másik téves alaptétel az, aminek elterjedése feltétlenül káros, lehető megcáfolása hasznos, — hogy az Olt oláhországi vonalának már Trajanus második hadjáratában szerepet juttatnak. Cichorius azt állítja, hogy Trajanus egyik hadserege itt vonult fel s a Vöröstoronyi szoroson áthaladva, kitér a Szebenpatak völgyébe, hogy onnan a Maros balpartjára jutván, délre forduljon. A Sztrigy völgyét elérve, azon át jutottak volna ezek a csapatok Sarmizegetusához, hogy a másik hadsereggel, melyet maga a császár vezetett, találkozzanak.

Arra, hogy az Olt völgyének és a Vöröstoronyi szorosnak tulságosan nagy jelentőséget tulajdonít Cichorius, már Petersen rámutatott.² De kissé óvatosan, mivel adata nem volt a czáfolásra, hanem csak arra

¹ *Filow*, Die Legionen der Provinz Moesia. *Klio*, Sechstes Beiheft, 1906. 56—57 lap. Ez a legújabb, de az összes többi írók is ezen a nézeten vannak.

² E. *Petersen*: Trajans dakische Kriege. Leipzig; I. köt. 1900; II. köt. 1903. Az első kötet 62 s köv. lapjain stb.

támaszkodhatott, amit Trajanus-oszlopának domborművei alapján lehet vagy nem lehet állítani. Mi már jóval tovább mehetünk e téren, mert nem épen jelentéktelen az, amit már most, az erdélyi limeskutatások nagyobb arányú megindítása előtt is megállapíthatunk. És meg is kell állapítanunk, mivel a tudományos köztudatban levő hamis képzetek hosszú ideig károsan befolyásolnák a kutatókat.

Nem szándékunk Cichorius nézeteit most részletesen méltatni. Nem is szükséges, mivel van egy helye, a hol tévedéseinek kiindulási pontját összefoglalja. Cichorius a CVI. képpel kapcsolatosan állítja a következőket.¹

Az első háború befejezte óta a régi dákus birodalom délnyugati része, vagyis a Bánát és Kisoláhország, azaz a Duna, Olt és a Déli Kárpátokig terjedő terület római birtok lesz. A második háború feladata tehát az volt, hogy az erdélyi belföldet hódítsák meg és pedig — természetesen, mint mondja — előbb a déli felét, melyet északon a Maros, az ország főfolyója határol. A délről, illetőleg délnyugatról előrenyomuló hadsereg előtt egészen határozottan csak a Maros, Kis- és Nagyküküllő és az Olt felsőfolyásának völgyei jöhetnek tekintetbe. Dehát a négy közül melyik jött szóba első sorban? Trajanusnak, aki délről haladt északra, előbb a két déli völgyet kellett elfoglalnia, hogy úgy lépésről-lépésre szorítsa északra az ellenséget és ilyen módon nemcsak jobb szárnyát, de a visszafelé való összeköttetést is biztosítsa. Ezért tehát a 106. évi előnyomuláskor Trajanus az Olt és a Nagyküküllő völgyét választotta. A Kisküküllő völgye azért nem jöhet szóba, mert abban a völgyben nem volt hadiút. Már pedig e dolog természetéből kifolyólag Dacia későbbi útrendszere a háború alatt nagy fáradtsággal megállapított vonalakon nyugodott

Cichoriusnak nem állhat meg az az állítása, hogy az első háború befejeztével más terület is jutott volna a rómaiak kezébe, mint az, amelyet később is Moesia superior részének ismerünk, vagyis az, melyet már a háború első évében előrenyomuló két hadsereg közre fogott. Kisoláhország semmiesetre sem. Nem pedig a következők miatt. Az Olt mentén, a Duna mellett fekvő, Celeitől egészen fel a Kárpátokig egy táborláncz van. Ennek a táborláncznak egyik tagjáról, a Bivolari mellett levőről már régebben állította Domaszewski, hogy Hadrianus alapítása.² Tocilescu épen a Cichorius III. kötetével egy évben bizonyította be,

¹ Conrad *Cichorius*, Die Reliefs der Trajanssäule. Berlin; II. köt. 1896; III. köt. 1900. A III. kötet 179 s. köv. lapon, de máshol ismételten. Főleg pedig okoskodásának mindig ez az alapja.

² Arch. epigr. Mitt. aus Oesterr.-Ungarn, XIII. 144 l. 82 jzt.

hogy ez a táborsor a Kr. u. 138—140. években épült.¹ Az is bizonyos, hogy ez a táborsor erdélyi területen is folytatódik és pedig az Olt folyása irányában: Nagytalmács, Kissink (?), Hévíz táborok ismeretesek; az Olt egyik mellékfolyójának, a Fekete-ügynek mentén Komolló és Bereczk is táborhelyek, melyeket út köt össze az Ojtozi szoroson át, a moldvai Poiana táborával.

Ezeket ugyan még senki alaposan át nem kutatta, de épen semmi sem szól az ellen, hogy az oláhországiakkal egyidőseknek vegyük. Ellenkezőleg minden jel arra mutat, hogy pl. Hévíz, ha Hadrianus korában nem is legio székhely, mint eddig hitték, de mindenesetre táborhely, melyben a leg. XIII. G. vexillatiója székel.² Az Olt és Fekete-ügy mellett fekvő erdélyi táborokat tehát ezért is tarthatjuk Hadrianus koriaknak, nemcsak azért, mert a földrajzi folytonosság megkívánja.

Az is kétségtelen, hogy Moesia inferior és Dacia határa az Olt volt. Dehát akkor minek az a táborsor az Olt mentén? Más oka nem lehetett, mint az, hogy amikor azt odaépítették, — tehát Hadrianus korában — az Olt egyik partján ellenséges terület van. Különben nem volna szükség a határnak ilyen megerősítésére. Így állván a dolgok, még csak azt kell eldöntenünk, hogy az Olt jobb- vagy balpartja-e az ellenség hazája? Nem nehéz a döntés, mert azt már kétségtelenül megállapították, hogy az Olttól keletre eső terület Trajanus hódítása. Egy része meg már épen Kr. u. I. század dereka óta római terület, mert hiszen azt tudjuk, hogy a Szeret torkolatánál fekvő Tyras már Kr. u. 57-ben Moesiához tartozott.³

Ha tehát az Olt mellett 138—140 ben védőtáborokat építettek, azoknak csak az Olttól nyugatra eső területtel szemben lehetett hivatásuk, vagyis ez a nyugati terület nem tartozott a birodalomhoz akkor sem, annál kevésbé tartozhatott már Trajanus első hadjáratának befejezésekor. Véleményünk szerint Trajanus első háborúja nem gyarapította többel a birodalom területét, mint azzal a meglehetősen keskeny sávval, melyet egyfelől a Viminacium-Tibiscum, másfelől a Tsierna-Tibiscum útvonalak fognak közre.

Cichoriusnak megdőlt tehát alapvető állítása. Nem áll erősebben a másik sem, a melyik szerint természetesnek találja, hogy az erdélyi bel-
földnek elébb a Marostól délre eső részét hódították meg. Neki szüksége van erre a feltevésre, mert szerinte a képeknek egy bizonyos számú ábrázolás után el kell jutniok ahhoz a fővároshoz, melyet a dákusok az

¹ G. Gr. *Tocilesco*, Fouilles et Recherches archéologiques en Roumanie. Bucuresci, 1900. 120—141. lap; V. ö. Domaszewski, Westd. Korrb. XX. 43. tétel.

² CIL. III. 953. Filow, i. m. 61 lap, 7 jzt.

³ CIL. III. 781 és az 1009 lapon, Marquardt-Mommsen I² 306. *Filow*, 4 lap.

ország keleti részében, a homoródalmási barlang felett építettek, a Vargyas vize mellett, mivel Sarmizegetusát már az első háború végén átadták a rómaiaknak, illetőleg azok meghódították.¹

Mi azonban nem látunk bizonyítékot arra, hogy a régi főváros helyett újat kellett volna építeni s így megmaradunk a szigorú tárgyilagosság álláspontján. Ezen az állásponton pedig lehetetlen a hódítás további irányát másként felvennünk, mint úgy, hogy Sarmizegetusa csak a második háború alkalmával esik a rómaiak kezébe. A hódító innen a Sztrigy völgyén halad előre, Piski táján átlépi a Marost, s annak a völgyén halad fel egészen Vécsig. Vonalában esik a Sztrigy völgyében Kiskalán tábora; mert a Kiskalánnal szemben fekvő Kőboldogfalva Gredistye nevű határrészében levő Csetátye római tábornak a maradványa.

A Maros mentén mintegy nyolcz táborhely védte ezt az utat. Az a tény, hogy a római táborok kivétel nélkül a Maros jobb partján vannak, a mellett szól, hogy az ellenség a balparton lakott. De szól emellett más is. Az, hogy az aranyvidék már Trajanus korában római kézen van. Mert igaz ugyan, hogy a nyugati határt, legalább a Maros és a Sebes-Kőrös közt nem ismerjük, de az tény, hogy az aranyvidék már Trajánus korában a rómaiak kezén van.² Az a másik tény pedig, hogy Veczel tábora az összes többi Marosmenti táborokkal ellentétben a folyó balpartján van, arra mutat, hogy a határt tőle nem messze nyugatra kell keresnünk. Vegyük ehhez még azt is, hogy Tsierna, ad Mediam, Pons Augusti, Sarmizegethusa és Micia mellett, a vonalnak folytatásaképen Ampelum is portorium; csak hogy amíg amazok a két tartomány határán feküdtek, emittén a külföldi árút vámolták el.³

¹ Cichorius, i. m. 399 s köv., 406 s köv. lapok.

² Jung, Fasten der Provinz Dacien, Innsbruck, 1894, 163 lap.

³ Jellemző erre nézve Domaszewski tanulmánya az Arch. epigr. Mitt. XIII. 129 s köv. lapjain. Ezzel kapcsolatosan azt mondja a Rhein. Mus. 1893 évi folyamának 242 lapján, 4 jzt: A síkságon (Délmagyarországban) és az erdélyi felföldön levő táborok összefüggése ma még teljesen ismeretlen. *Ampelumtól nyugatra castellumoknak kell lenniök, bár erre vonatkozó térképeink eleddig át nem kutattott területet mutatnak.* Jung (i. m. 141 lap, 4 jzt.) azt kérdi erre: Mit kell ez alatt érteniünk? Talán Kőrösbányánál kell egy ilyen castellumot keresniünk, vagy hol?

A kérdés úgy van feltéve, mintha képtelenség volna a D. állítása. Pedig nem az. Mert a világ legtermészetesebb dolga, ha az aranyvidék nyugati határát keressük, mely egyúttal a tartománynak is nyugati határa lévén, bizonyára meg is volt erősítve: a Maros és Sebes-Kőrös között okvetlenül kellett lennie ilyen erődítési vonalnak. Mert a Maros mentén levő táborok ekkor még a keleti határon vannak.

A kérdéssel kapcsolatosan pedig vessünk egy rövid pillantást Várfalva táborának a fekvésére is. Ez az Aranyos völgyében úgy látszik szintén azzal a feladattal bírt, hogy az aranyvidék bejáratát védje. Azt kell hinnünk tehát, hogy akkor volt szerepe ennek a tábornak, mikor még az Aranyos folyó és a Napoca—Optatiana—Largiana—Porolissum közt levő út köze nem volt meghódítva. Fájdalom, az a tény,

Minden amellett szól tehát, hogy a hódítás a Maros jobb partján haladt előre. Egyelőre legalább is Felvincz tájáig, ahol aztán egy út ágazik el Potaissa felé. Ennek az útnak egyenes vonalban folytatása az, melyet Potaissától Napoca felé Kr. u. 108—9-ben épített a cohors I. Flavia Ulp. Hisp. mil. c. R. eq., mint azt az Ajtónban talált mértföld-jelző kő hitelesen bizonyítja.¹

Napocánál az útvonal ismét elágazik. A keleti vonal a Szamosvölgyén halad fel Désig, ahol a Nagyszamos két irányának megfelelően az egyik keletre vonul Alsó-Ilosva, Bethlen és a Besztercze melletti Várhely irányában, s ott délre fordulva Marosvécsnél éri el azt az útvonalat, mely a Marosvölgyén egészen eddig megállapítható.

A Désnél elváló nyugati ág a Szamos mentén megállapítható egy darabon, egészen Vaádig. Minden valószínűséggel meg volt tovább is, egészen Tihóig s onnan Porolissumig, a hol találkozott azzal az úttal, mely Napocától Szucság, Nyagar-Gorbó, Zutor, Magyarereggy és Romlot irányában haladt. Ez az utóbbi vonal egyidőben a hódítás nyugati határa volt. Már most az a nagy feladat áll előttünk, hogy eldöntsük: vajjon a Szamostól keletre, vagy attól nyugatra eső terület az, mely elébb meghódított. Az ugyan egészen bizonyos, hogy a két területet nem egyszerre hódították meg, hanem egy ideig és pedig a II. század ötödik tizedében még, a Szamos határként szerepel. Csak így lehet megérteni azt, hogy Szamosújvár táborában 142—3-ban nevezetes munkálatok folytak, amit felíratos emlék bizonyít. Szamosújvár tehát akkor még a határon állott, melynek táborát szükségesnek látták megerősíteni.²

Másfelől meg Porolissum eddigi leletei amellett bizonyítanak, hogy nagyon korán a birodalomhoz tartozott. Így bizonyos, hogy Antoninus Pius az ottani *amphitheatrum vetustate dilapsumot* 157 ben kijavíttatta.³ Ahhoz pedig, hogy egy amphitheatrum a renoválásra megérjen, idő kell. Már pedig az is bizonyos, hogy a Porolissumban megtelepedett rómaiaknak nem épen az amphitheatrum építése volt az első dolguk. Másfelől Porolissumban végzett ásataink eddigi leletei bizonyítják,

hogy eleddig ott csak a leg. V. Mac. téglái kerültek elő, legalább is nem bizonyítanak mellettünk. Bár egy teljesen átkutatlan területen feltevésiünk ellen is annál kevésbé szólhatnak, mert később a Potaissában székelő ezen legio téglái könnyen kerülhettek ide. A később került téglák könnyebben is kerülhetnek felszínre. A dolog nézetünk szerint mindenesetre megfontolandó már csak azért is, mert amint látni fogjuk, csakugyan épen az aranyvidéket kell a legelőbb meghódított területnek tartanunk.

¹ C. I. L. III. 1267.

² Az ott talált felíratos kő, mely ezt bizonyítja, közölve van az Arch. Ért. 1906. évi folyamának 37. lapján és Jahreshefte des Oesterr. Arch. Institus XI (1908.) 207 lap.

³ C. I. L. III. 836.

hogy legkésőbb Hadrianus uralmának első felében Porolissum római terület.¹ A közbeeső táborhelyeken, fájdalom, eddig semmi olyan emlék nem került elő, mely megfelelő chronologiai adatot szolgáltatna. De az elmondottak alapján sem túlságosan merész az az állításunk, hogy itt e táborhelyek vonala és a Szamos völgye volt a határa az első hódításnak. Később nyugat felé tovább is terjedt a hódítás, amikor a birodalom határa kikerült a Meszes gerinczére, hol a felsőgermaniai limeshez hasonló töltés és árok maradványai, a hozzátartozó őrtornyokkal és kisebb táborhelyekkel ma is megállapíthatók. A birodalom határának ide való kitolásával lehet egyidős Kissebes és Vármező tábora. Az elébbit ettől kezdve a Sebeskörös völgyén át Bánffy-Hunyad irányában haladó útvonal kötötte össze Napocával. Mikor történt ez az előrelépés, arra egyetlen határozott adatunk sincs. De az a tény, hogy a Kissebes helyén volt *Resculum vicus Anartorumból*, a mai Zutor helyére feltételezett *Largiana*-felé vezető útát, a Nagymásznál talált mértföldjelző kő tanúsága szerint 236-ban építették, a mellett látszik bizonyítani, hogy csak a III. század elején történt meg.²

A Kisszamostól keletre eső területre nézve egyedül Alsóilosva leletei nyújtanak némi chronologiai alapot. Ezekre alapította a tábor ásatója, Torma Károly azt a nézetét, hogy a tábor az Antoninusok korában még nem állott.³ Mi azonban, főleg az éremleletek alapján, meg azért, mert első helyőrsége a *numerus p p volt*,⁴ Hadrianus uralmának legvégére vagy az Antoninus Piusénak az elejére vagyunk hajlandók tenni. Ekkor kezdődött tehát ennek a — Kisszamostól keletre eső — területnek a bekapcsolása. Fájdalom, sem Várhely vagy Vécs, sem pedig Maroskeresztúr táboraiából nem tudunk olyan adatot, mely az elmondottakat jobban támogatná. Igaz, hogy olyat sem, amely megdöntené. Egyelőre be kell tehát érünk az elősorolt bizonyítékokkal.

Már most ne tévesszük szem elől azt a tényt, hogy Dacia elébb osztatlan tartomány, melyet — az általánosan elfogadott nézet szerint — 107-ben vagyis a második háború befejezte után közvetlenül szerveztek.⁵ De első helytartóját csak 110-ből ismerjük, a mi arra int, hogy a

¹ Ezt az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára megbizásából ott végzett és folytatandó ásatásairól szóló jelentés adatai bizonyítják. V. ö. *Erdélyi Múzeum*, 1908., 1909. évf. és *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtarából*. II. köt. (1911.) 70. s köv. l.

² C. I. L. III. 8060.

³ Az alsóilosvai állótábor és műemlékei. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyvei III. köt. (1866.) 10 s köv. lapján.

⁴ C. I. L. III. 803. A *numeri* szervezése pedig tudvalevőleg Hadrianus műve.

⁵ Így mondja ezt az ott felsoroltak alapján Filow is (i. m. 56 lap), ki legutóbb írt erről a kérdéstről.

tartomány első évének megállapításánál egy kissé óvatosak legyünk.¹ Már 129-ben azonban két részre oszlik a tartomány. A két rész: Dacia superior és inferior.² Persze az egyáltalán nem állhat meg, hogy a két tartomány közül az egyik Erdély területét foglalta el, a másik pedig Kísoláhországot, tehát jelentékenyen kisebb volt amannál. Láttuk, hogy Kísoláhország területe 138—140-ben még nem tartozott a birodalomhoz. Annyit azonban talán joggal állíthatunk, hogy ez a felosztás nem ok nélkül történt. Oka mindenesetre az kellett legyen, hogy Dacia területe megnagyobbodott.

Ebből következik, hogy a 168 után következett hármas felosztásnak is hasonló oka volt s a három Dacia területét csak ekkor hódították meg teljesen a rómaiak. Ennek a hódításnak folyamatát sem ismerjük pontosan, de némi támpontunk a hódítás további folyamatának megítélésére is van. Mindenesetre azt kell tartanunk, hogy a két Küküllő völgye egy állomás az előrehaladás folyamatában. Okoskodásunknak legalaposabb támogatója egy felírtos emlék.³ Ezt *Victoria Augusta* tiszteletére 157-ben Antoninus Pius legatusa, M. Statius Priscus emeltette. Lelték pedig ezt Újgredistyén. Véleményünk szerint ez az egy emlék elegendő annak bizonyítására, hogy a Sztrigy völgyétől keletre fekvő terület csak a II. század második felében hódolt meg. Másképpen érthetetlen volna, hogyan jut Dacia helytartója ahhoz, hogy 157-ben Kr. u. a Gredistyei Csetátye vagy amint eddig az irodalom egy részében hívták a Muncseli Csetate tövében *Victoria Augustának* császára üdvéért oltárt emeltessen.

Nincsen itt helyén annak ismertetése, hogy mi van ezen a helyen és környékén. De annyi bizonyos, hogy itt és a környéken hatalmas erődítmények voltak. Erődítmények, melyeket senki még, aki látta, rómainak nem mondott. És nem azért nem mondott, mintha méltatlanok lennének arra, hanem van valami sajátos jellegük, ami tiltakozik az ellen, hogy akár görögnek, akár rómainak tartsák. Minden arra mutat, hogy olyan hegyi erődítményekkel van dolgunk itt, ahová végső veszély idején a dákusok családjukkal és vagyonukkal visszavonultak. Tacitus írja, hogy a thrákoknak ez volt a szokásuk. Építésükben mindenesetre részük lehet azoknak a római építéseknek, a kiket a Domitianusszal kötött békeszerződés értelmében Decebalus kapott, mint azt Dio tudósításából tudjuk.

Ezekbe az erődítésekbe vonult vissza a legyőzött dákusoknak egy része és csak egy másik része vonult ki az országból északon. M.

¹ C. I. L. III. 1443.

² C. I. L. III. 60. lap.

³ C. I. L. III. 1416.

Staius Priscusnak fentti győzelme azonban még nem lehetett végleges. Bizonyítja ezt az a felirat, melynek szövege szerint Sarmizegetusa lakosai a szarmata háborúk korában hódolnak *M. Aurelius császárnak, a ki őket a két oldalról fenyegető veszedelemtől szabadította meg.*¹ Az egyik veszedelem mindenestre az alföld felől, az ott lakó jazig-szarmata népek részéről fenyegette a fővárost. A másik pedig szintén kétségtelenül a tőle keletre fekvő hegységekben székelő s onnan le-lecsapó dákusok részéről. De épen az a tény, hogy itt kemény harcok folytak, megérthetővé teszi azt is, ha a környékben római erődítményeket találunk. Csak természetes, hogy a lassan-lassan előrenyomuló rómaiak megerősítették az elfoglalt pozíciókat és igyekeztek elzárni a dákusok érintkezését kimenekült honfitársaikkal és más barbarusokkal.²

Az a körülmény, hogy a Maroskeresztúron talált és 158-ban kelt katonai diplomán még csak két Dacia szerepel, szintén a mellett bizonyít, hogy akkor még nem volt Erdély egész területe meghódítva.³ De már szerepel benne egy olyan cohors, melynek része volt a harmadik rész megszerzésében és egyúttal abban az okoskodásunkban, mely a Dacia keleti határán volt táborok keletkezési korára vonatkozik. Ez a cohors IV. Hispanorum, melynek a II. század második felében Énlaka táborában volt az állomása. Ez az állomás pedig egy szeme annak a láncznak, mely Marosvécsét Hévízzel összekötötte s a melynek kétségtelenül megállapított szemei még: Homoród-Szt. Pál és Székelyudvarhely délen, Sóvárad és Mikháza északon.

Abból, amit eddig elmondtunk, világos, hogy ezeket a táborhelyeket úgy az Olt-, mint a Marosmentiéknél későbbieknek kell tartanunk. De erre sincs közvetlen bizonyítékunk. Azonban, ha az elmondottakhoz figyelembe vesszük, hogy az erről a vonalról ismert legionarius téglák mind a leg. V. Macedonica bélyegét viselik, továbbá azt, a mire Énlaka feliratos emlékei tanítanak, — akkor mégis megindokoltuk állításunkat.

Nevezetesen Énlakán mintegy 12 feliratos emlék került napfényre, melyeket mind a coh. IV. Hisp. praefectusai emeltek különféle katonai

¹ Eph. epigr. IV. 188.

² Jung i. m. 145 lapján felemlíti az ezen vidékről előkerült éremleleteket, melyek közt görög és köztársasági római érmeken kívül római császárkoriak is vannak, de csak Trajanus koráig, illetőleg a háború megindításáig. Ebből — szerény nézetünk szerint — semmiesetre sem az következik, hogy azt a területet már az első háborúban meghódították, mert akkor inkább arra kellene számítanunk, hogy későbbi érmek is kerülnek elő. A Trajanus hadrakelése utáni időből való érmek hiányát egészen jól megmagyarázza az ellenséges állapot, mely minden kereskedelmi érintkezést kizárt a rómaiak és az odamenekült dákusok közt.

³ C. I. L. p. 1389. LXVII. 5 és 10 sora.

istenségeknek. Ezek közül mindössze kettő olyan, a melynél a cohors nevében semmi vakarás sincs; megjegyzendő, hogy ezeken a cohorsnak nincs is mellékneve. A többiből ellenben kitűnik, hogy akkor, a mikor az emlékeket állították, a cohorsnak volt egy olyan mellékneve a mely nevet később gyalázat ért és ezért törölték a kőről. Már pedig ha ez a név fortis, pia, fidelis, stb. olyan melléknév lett volna, melyet a csapat *szolgálatokért kapott*, — azt el nem veszik tőle. Mert ha arra adott volna okot, hogy ilyen gyalázat érje, akkor az egész cohorsot feloszlatják, kitörlik a létezők közül. A gyalázat csak a melléknevet érhetette, mely ezek szerint nem lehetett más, mint valamely császár nevéből alkotott melléknév. A császárt később damnatio memoriae érte és ekkor törölték a cohors melléknevét. Minthogy pedig Commodus alatt jött divatba, hogy az összes csapattestek az épen uralkodó császár nevéből alakított melléknevet kaptak, ezek az emlékek legkorábban Commodus alatt állították, a ki 176 óta uralkodott. Mindenesetre valamivel előbb kerülhetett Énlakára a cohors, mivel ott két olyan felírtas oltár is került elő, a melyen semmi vakarás nincs. Vajjon már 158-ban ott volt-e Énlakán ez a cohors, ma még nem tudjuk megmondani.

De ha ott volt sem dönti meg okoskodásunkat, mert annyi bizonyos, hogy a Marostól délre eső terület sem került egy csapásra a rómaiak kezére. Ott is csak lépésről-lépésre haladhattak és pedig úgy látszik egyik folyó völgyétől a másikig. A két Küküllő völgyéről legalább kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy legalább átmenetileg nemcsak bejárataiknál voltak táborokkal védettek — Sóvárad és Székelyudvarhely táborai szolgálták e czélt —, hanem közben is voltak legalább földtáborok. A Kisküküllő völgyéből eddig egyetlen erődítményt nem ismertünk. A nyáron volt alkalmam a Küküllővárral szemben, a Kisküküllő jobb partján fekvő *Várhegyen* egy földtábor maradványait megállapítani.¹ Ez a tábor egy-ideig szintén a határ védelmére volt hivatva, mely határt a Kisküküllő völgyében volt római út képezte. Ma ezt az utat nem tudjuk ugyan megmutatni, de kellett lennie mindenesetre: az Apulum és Sóvárad tábora közt fennállott közlekedés, melynek egyik állomása a küküllővári tábor, feltétlenül megkivánta azt.

A Nagyüküllő völgyében nemcsak a római utat ismerjük már régebb idő óta, hanem Segesvár határán tábort is régóta sejtenek.² Alapos kutatás után bizonyára más is akad még ebben a völgyben, mely egyébként, leleteink tanúsága szerint, a római korban sűrűn lakott volt.

¹ A tábor átkutatására még nem került sor, de annyit sikerült megállapítani, hogy csak földből épült és egy árok övezte. A bozót annyira benőtte, hogy még nagyságát sem lehetett megállapítani. Egyelőre azonban bizonyos, hogy ott volt.

² V. ö. C. I. L. III. térkép.

Az épen most elmondott tények mindenesetre a mellett szólanak, hogy a lépésről-lépésre előrenyomuló hódításnak a két Küküllő völgye is volt rövid ideig tartó állomása. Másfelől, úgy látszik, a daciai hódítás egyidejűleg délről, a Duna felől északra is haladt fokozatosan. A Kis-oláhországban levő római sánczok, utak és tábornaradványok alapos tanulmányozásával annak idején reméljük, hogy a fokozatos előrehaladás közbeeső állomásait itt is sikerülni fog megállapítani.

A Kr. u. 168-ik évben mindenesetre be volt fejezve Dacia meghódítása. Mert ebben az évben M. Claudius Fronto *három Dacia és Moesia superior* kormányzója. Vagyis, a mikor az egész Erdély és Kis-oláhország területe meghódolt, akkor vált szükségessé az újabb tagozás. De ekkor vált szükségessé a helyőrségnek megerősítése is a leg. V Macedonicának idehelyezésével. Ez a legio ugyanis épen ebben az időben kerül el régi állomásáról, Troesmisből, a hová aztán nem is megy többé vissza, hanem ittmarad végérvényesen.¹ Nyilvánvalóan azért, mert a megnagyobbodott területű tartománynak nem volt elegendő egy legio.

Talán senki jobban nem érzi e sorok írójánál azt, hogy épen a daciai kutatások ügyének elhanyagoltsága miatt milyen nagy hézagok tátonganak a bizonyításban és milyen nehéz az itt-ott elszórva levő, alig szembetűnő adatokat szerves kapcsolatba hozni úgy, hogy a daciai hódítás menetéről világos és igaz képet nyerjünk. Annyit azonban talán sikerült bebizonyítani ennek a rövid kis elmefuttatásnak is, hogy a rómaiak a második háború befejeztével nem azonnal és nem egy csapásra hódították meg azt a területet, mely később a három Daciát képezte. Teljes hat évtizedre volt még szükség, amíg ez megtörtént. A második háború tehát eldöntötte Dacia sorsát, de nem adta azt a rómaiak kezébe. Az ütközetnek áldozatául esett Decebalus és seregeinek bizonyára a java. Mások itt hagyták a hazát, északra vonultak és onnan remélték, hogy egykor diadalmasan térhetnek vissza. De volt egy harmadik csoport is, mely itt a régi haza területén védte magát a végletekig. Az itt maradtak fenntartották az összeköttetést a kiköltözöttekkel és egészen természetesen minden alkalmat megragadnak a római uralom háborgatására és a felszabadítás megkísérlésére. A kimenekült és bennrekedt ellenséggel való folytonos harcban természetesen nehezen ment a hódítás. Mennyire nehezen, mutatja az a tény, hogy Hadrianus uralmának kezdetén hajlandó lett volna feladni az egész hódítást. De nem tehetette, mert az aranyvidéket már ellepték a római birodalom minden részéből jött telepések.² Gondoljuk meg jól: el lehet-e kép-

¹ Filow: i. m. 77—8 lap.

² Eutropius, 6, 8. — Ez az adat, hogy Hadrianus kész volt volna lemondani Daciáról, fegyver azok kezében is, akik a *limes Dacicus* létezését tagadják, mondván,

zelni, hogy akkora területről, mint Erdély és Kisoláhország, lemondani hajlandó lett volna akár a békeszerető Hadrianus is, csupán azért, mert ott kellemetlenségei voltak és a védelem nem valami könnyű. Világos, hogy csak aránylag kisebb területről lehetett szó. De erről sem mondott le. Az indokolás pedig megmondja, hogy az aranyvidék területe lehet a szóban forgó, melyet a Székelyföldvár és Felvincz közt volt tábor, a Maros mentén levő táborokon kívül, a Potaissa területén valószínűleg, az Aranyos völgyében Várfalván pedig kétségtelenül volt táborhelyek őrségei is védelmezték.

A másik kérdés, a mit az elmondottakkal bebizonyítottak szeretnénk venni, a hódítás irányának kérdése. Cichorius azt állította, hogy a hódítás csakis délről és délnyugatról haladhatott északra a két Küküllő, Nyárad és Marosvölgye felé. El sem tudnók képzelni, hogy valaha megdőljön az az állításunk, mely szerint a hódításnak a Marosvölgye az előnyomulási iránya és az attól északra és nyugatra fekvő területeket előbb hódították meg, mint a keletre és délre fekvőket az Oltig.

Fájdalom chronologiai tekintetben sok kívánni való marad még fenn. De a két alapvető kérdésnek tisztázása igen fontos volt azért, hogy a most megindulandó kutatások napfényre kerülő emlékeit annak idején helyesen tudjuk értékelni és azok előtt kettővel kevesebb okunk legyen esetleg tehetetlenül állanunk. A Cichorius-féle elméletek már eddig is több téves nézet elterjedését mozdították elő. Ha meg nem czáfoljuk őket, bizonyára még többnek lettek volna okozói ezután is.

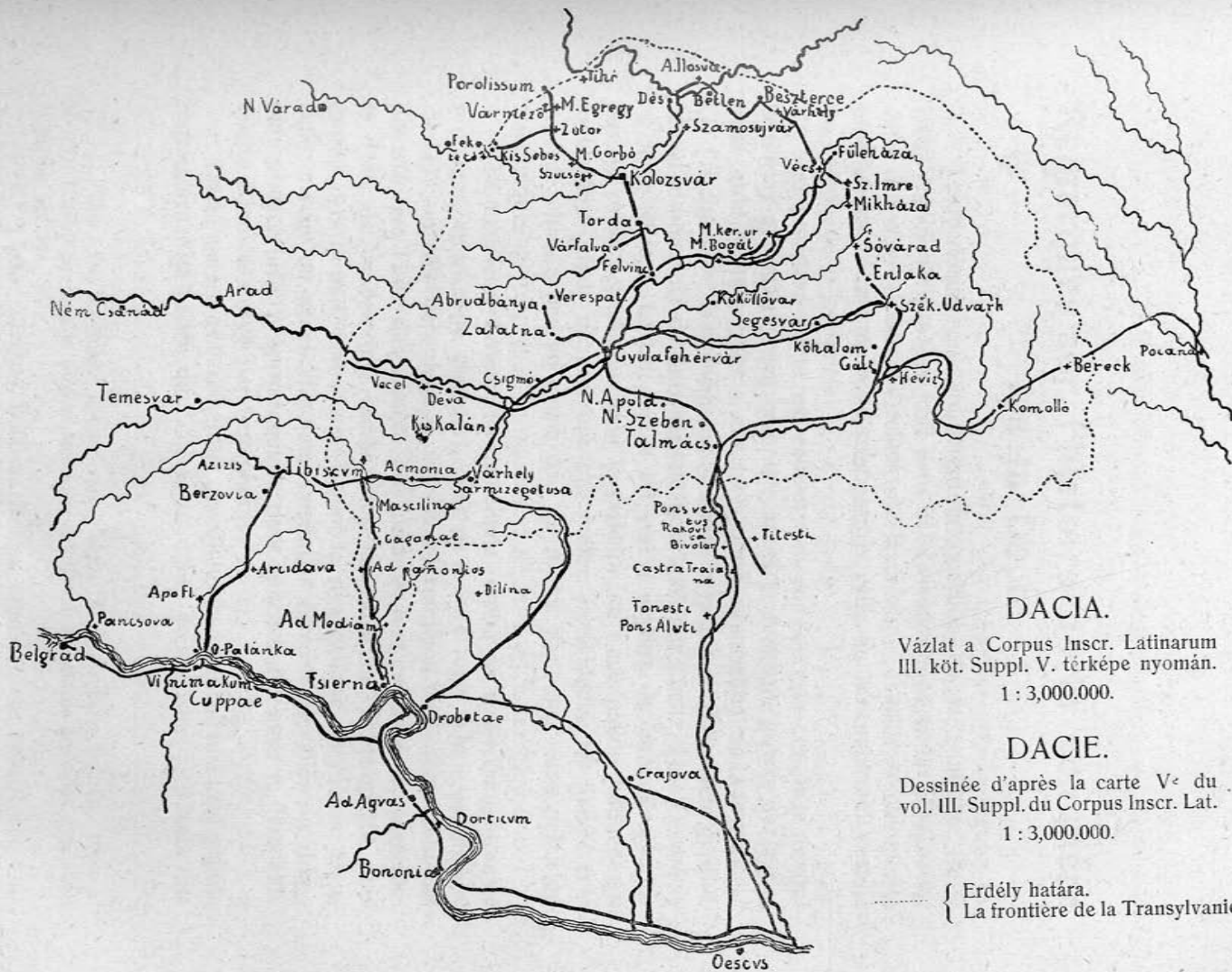
Az elmondottak egyúttal mutatják azt is, hogy tévednek azok, akik Domaszewski nyomán valami különleges védelmi rendszert keresnek a római Erdélyben.¹ Első sorban is világos magyarázatát kapjuk az Olt mellékén és a Délmagyarországban ránk maradt táboroknak. Második sorban pedig nem találunk semmit abból a koncentrikus táborsorból, mely Apulumot, mint fő katonai pontot övezte. Ellenben találjuk a hátrának azt a védelmi rendszerét, mely nemcsak nálunk van meg, hanem mindenesetre Rhaetiában és Germaniában, meg Britanniában is.

Maguk az épen elmondottak bizonyítják azonban leginkább, mennyire szükséges végre a daciai limeskutatásoknak tényleges megindítása és elvégzése.

Dr. Buday Árpád.

hogy a rómaiak oly kevésre becsülték az új tartományt, hogy hajlandó lett volna már Hadrianus lemondani róla. Az elmondottakhoz még csak annyit, hogy: Hadrianus *a szándék daczára nem mondott le, hanem tovább hódított és akkor már érdemes volt a terület megerősítése.* Sőt kötelesség, melynek meg is felelték.

¹ *Rheinisches Museum*, 48 köt. (1893.) 241—2 lap.

DACIA.

Vázlat a Corpus Inscr. Latinarum
III. köt. Suppl. V. térképe nyomán.
1 : 3,000,000.

DACIE.

Dessinée d'après la carte V^c du
vol. III. Suppl. du Corpus Inscr. Lat.
1 : 3,000,000.

..... { Erdély határa.
 { La frontière de la Transylvanie.

